

Ірина Мусієнко
(Чернівці)

ПОЛІТИЧНІ РЕПРЕСІЇ НА ПІВНІЧНІЙ БУКОВИНІ ТА ХОТИНЩИНІ У 1940–1941 рр.

Приєднання 28 червня 1940 р. до СРСР Північної Буковини та Хотинщини, незважаючи на обставини за яких воно здійснювалося, стало актом історичної справедливості і докорінно змінило суспільно-політичну та економічну ситуацію на цих теренах. Основним завданням нової влади в утвореній 7 серпня 1940 р. у Чернівецькій області була організація радянської суспільної системи — тобто економічної, політичної та соціальної структури, які становили основу державного ладу СРСР. «Радянізація» області, яка проводилася в стислі строки, несла багато позитивних моментів: вживалися заходи до ліквідації безробіття, найбідніше селянство наділялося землею, поліпшувалося медичне обслуговування населення, розпочалася українізація, розвивалася система освіти та культури.

Але форсовані диктаторські методи механічного, без урахування місцевої специфіки і потреб населення, перенесення сюди радянської моделі «казармового» соціалізму призвели до багатьох соціально-економічних деформацій і масових політичних репресій. Все, що не вкладалося в радянську суспільну модель чи становило якусь загрозу для її існування, було поставлено поза законом і підлягало знищенню. Ліквідації підлягали всі некомуністичні, нерадянські ідеології, політичні та економічні структури, культурні та національні течії, а також їх носії.

Найбільших успіхів влада досягла в такий короткий проміжок часу в формуванні політичної системи радянського зразка. Було встановлено однопартійність, монополію комуністичної партії на державну владу, вибудовувалася партійно-радянська ієрархія. Але для цього необхідно було знищити політичну систему, всі політичні партії і рухи, які існували в часи румунського правління. Радянські органи державної безпеки перших же днів взяли їх під свій особливий контроль¹.

У червні 1941 р., за повідомленням начальника УНКГБ по Чернівецькій області, капітана держбезпеки **В.М.Трубнікова**, на території області проживав-

ло 1553 сім'ї колишніх активних членів *«антирадянських політпартій»* з кількістю членів сімей 5115 осіб². Більшість керівників цих партій перед приходом Червоної Армії емігрували до Румунії, тому органи НКГБ-НКВД полювали переважно за рядовими їх членами. Багатьом заарештованим іноді просто приписували членство в тій чи іншій *«буржуазній партії»*, хоча насправді вони не мали до них жодного стосунку. Щоб потрапити за ґрати, досить було відвідати якийсь масове зібрання партії, читати партійну літературу, або просто голосувати за членів цієї партії на виборах.

Органи влади з недовірою ставилися не лише до членів *«буржуазних контрреволюційних»* партій, а й до колишніх членів компартії Румунії. В постанові бюро Чернівецького обкому КП(б)У від 19 листопада 1940 р. «Про факти неправильного ставлення до колишніх членів КП Румунії» зазначалося, що *«деякі керівні партійні і радянські працівники огульно не довіряють, безпідставно відмовляють у прийомі на роботу, недостатньо залучають до громадської діяльності місцевих комуністів»*³.

До членів *«буржуазних»* партій застосовували різні види покарання: за-судження до ув'язнення у виправно-трудових таборах, висилку, а в деяких випадках і вищу міру покарання. Так, 2 жовтня 1940 р. обласний суд засудив до розстрілу **Олега Васильовича Руссо**, 1915 р.н., з Хотина, якого звинувачували в тому, що він брав участь у *«контрреволюційній партії»* кузистів і видавав радянських активістів⁴.

Соціально небезпечними елементами оголошувались всі колишні румунські службовці. Служба в державних органах Румунії була визнана злочинном і прирівнювалась до зради Батьківщини, хоча ці особи, будучи громадянами Румунії, просто виконували покладені на них обов'язки, за що вони отримували платню. До того ж, для всіх румунських службовців було обов'язковим членство в партії «Фронт національного відродження». Таким чином, згідно з радянським правосуддям всі вони несли подвійний тягар *«вини»* — і як державні службовці Румунії, і як члени *«контрреволюційної партії»*. Один із таких службовців, інкасатор примарії м. Хотина, **Петро Васильович Расвський**, якого звинувачували в приналежності до цієї партії, намагався довести на суді, що він не міг не вступити до партії «Фронт національного відродження», бо інакше його звільнили б з роботи. Не довів. Його засудили за ст. 54–4 КК УРСР до 7 років виправно-трудових таборів⁵.

Особлива увага приділялася особам, які служили у поліції, жандармерії, примаріях. **Федір Якович Бабій**, який у 1927–1940 рр. служив у поліції постовим сержантом, отримав за ст. 54–2 КК УРСР 7 років виправно-трудових таборів⁶. Високу ціну заплатив за те, що у 1938–1940 рр. був примарем у с. Рідківці Новоселицького району, **Василь Тодорович Михайлюк**. Його засудили до 4 років виправно-трудових таборів, де він і помер 12 лютого 1943 р.⁷ 9 січня 1941 р. був розстріляний **Олександр Вікторович Ракоча** за те, що працював директором центральної в'язниці м. Чернівці⁸.

Швидке приведення «радянiзацiї» Чернiвецької області вимагало належної організації каральних органів на кшталт загальносоюзних. На 2 грудня 1940 р. в Чернiвецькій та Iзмаїльській областях було утворено 2 обласних управлiння, 3 мiських та 14 районних вiддiлiв НКВД⁹. На 1 сiчня 1941 р. ці органи були укомплектованi на 83%. В них служило 1067 осіб, з яких 400 набрали з числа звiльнених у запас червоноармiйцiв Чернiвецького гарнiзону¹⁰. Наказами НКВД СРСР № 00146 вiд 20 вересня 1940 р. та № 001128 вiд 7 вересня 1940 р. в області утворено 4 в'язниці — в Чернiвцях № 1 та № 2, i по одній у Хотинi та Сторожинцi, розрахованих на 1180 в'язнiв зi штатом 297 працiвникiв¹¹.

На Буковинi використовувалися рiзноманiтні методи репресивного тиску, важливою складовою якого було тотальне стеження та контроль за населенням. Широко застосовувалося таке звинувачення, як «за недонесення». Зокрема, 4 роки вiдбула у виправно-трудоxв таборах **Цихон Марiя Матвiїв-на** з Горячого, яка знала про намір односельчан перейти кордон i не повідомила про це органи¹². Масовi арешти, депортацiї, конфiскацiї, примусовi роботи дiяли на населення приголомшливо, були випробуваним методом залякування i примусу.

Наказом НКВД СРСР вiд 25 листопада 1940 р. для кращої організації контролю за населенням в області було паспортизовано 183456 громадян¹³. Ця акцiя проходила не без труднощiв. Так, в 7,5 км прикордонній смузі планувалося паспортизувати 52457 осіб, а паспортизовано на 10 сiчня 1941 р. лише 15846¹⁴. Основними причинами такого становища було те, що населення намагалося уникнути цього заходу, влада ж технiчно погано пiдготувалась до нього, бракувало фотоматерiалiв.

10–11 сiчня 1941 р. в області вiдбулися вибори до Верховних Рад СРСР та УРСР. Вони теж сприяли змiцненню системи контролю над населенням i не мали нічого спiльного з вiльним волевиявленням народу. Кожен прояв невдоволення фiксувався, а «грішники» потрапляли у чорні списки. Серед них опинився i вчитель с. Довжок **Спатар**, який агiтував проти виборiв, заявляючи, що «це суцiльна дурiсть i обман, якi роблятьсi тiльки для закордону. Вони ж самi виставляють своїх кандидатiв, а тi потiм з успіхом душать народ. Хiба народ виставляє кого він хоче?! Нi, заставляють голосувати за тих, за кого скажуть»¹⁵. Не тiльки ради, а й всi новостворенi громадські організації (профспiлки, комсомол) слугували засобами контролю над громадянами. Вони були повнiстю пiдзвiтні, пiдконтрольнi компартiї i очолювались комунiстами. Профспiлки, якi iснували до приєднання Буковини, у зв'язку з тим, що в них великий вплив мали соцiал-демократи, були оголошенi реакцiйними i розпушенi¹⁶.

Змiна державної пiдпорядкованостi краю означала включення його до господарського комплексу СРСР. Вiдбувалась форсована змiна економiчного ладу — перехiд вiд системи вiльного господарювання до державної планової директивної економiки. Перетворення призвели до лiквідацiї приватної та встановлення державної власностi на засоби виробництва. Були націоналiзованi земля з її надрами, лiсами i водами, банки, транспорт, засоби зв'язку, промис-

лові підприємства, навчальні, культурні та спортивні заклади, готелі й великі домоволодіння. Тисячі колишніх власників залишилися без свого майна, не отримавши жодної компенсації. Різкі зміни в системі форм власності, власне, нічим не прикриті пограбування частини населення, не могли реалізуватися без опори на каральні органи і без застосування широкомасштабних репресій.

До січня 1941 р. було націоналізовано 74 банки, 266 промислових та 804 торговельних підприємств¹⁷. Зазначені дані дозволяють уявити приблизну кількість репресованих їх власників, не забуваючи при цьому про членів їх сімей. За попередніми підрахунками їх число сягає 1,5 тис. осіб.

Репресивні заходи різко змінили соціальну структуру населення краю. У 1940–1941 рр. «вищій» і «середній» класи в області були майже повністю ліквідовані. Дехто встиг виїхати за кордон, хтось, залишившись без власності, розчинився в масі міського пролетаріату і сільської бідноти, але більшість представників цих двох класів були депортовані і засуджені. Дехто, приховавши своє минуле, намагався пристосуватися до нових реалій і влаштуватися на роботу в радянські установи та підприємства, але це не завжди вдавалося. Їх викривали і, як «*класово-ворожий елемент*», звільняли з посад. Так, на жовтень 1940 р. тільки у Сталінському районі м. Чернівців було виявлено 29 таких осіб, у Кельменецькому — 25¹⁸.

23 жовтня 1940 р. на засіданні бюро Чернівецького обкому КП(б)У підкреслювалось, що *«особливо незадовільно проходить очищення Рад, господарського апарату від ворожих елементів. Так, у Міськхарчторзі працює директором заводу газованих вод Вайсберг, у минулому власник цього заводу. Велика засміченість соціально-чужими людьми була в апараті Цоголівсьбуту. З 34-х прийнятих на роботу — 18 у минулому були фабрикантами, заводчиками»*. Бюро зобов'язувало секретарів РК КП(б)У систематично перевіряти і очищати ради і господарський апарат від *«ворожих елементів»*¹⁹.

Незважаючи на те, що саме представники заможних класів становили основну масу серйозних спеціалістів з вищою освітою європейського зразка, їх до керівних посад не допускали. Кадрову проблему влада вирішувала у два способи: сільські ради та низові ланки на підприємствах формувалися в основному з місцевих висуванців, а обласна і районні ради та інженерно-директорський корпус підприємств — з приїжджих. Так, на 24 січня 1941 р. із 178 членів районних та міських виконавчих комітетів тільки 38 були місцеві²⁰. Приїжджі працівники погано орієнтувалися в місцевих умовах — їм бракувало знання мови, історії, традицій буковинців та бесарабців. Тому основними методами керівництва промисловістю були адміністрування та жорстока централізація.

Політика змішування населення, його переміщення не тільки вирішувала економічні та кадрові проблеми, але мала іще одну мету — попереджувальну — тобто не дати можливості організуватися для опору репресивним заходам нової влади. Частину громадян найбільш активного віку намагались відправити за межі області шляхом оргнабору в промисловість. 1 грудня 1940 р. Чернівецька область мала план оргнабору для роботи у чорній металургії, нафтовій

та вугільній промисловості і будівництві 23000 осіб, який вона виконала на 62,8%, тобто було набрано 14440 осіб²¹. Так буковинці розсівалися по всій території СРСР, русифікувалися і проходили «*політичну перековку*».

Яскравим проявом адміністрування стало також прийняття Указу Президії Верховної Ради СРСР «Про перехід на восьмигодинний робочий день, на семиденний робочий тиждень і про заборону самовільного залишення робітниками і службовцями підприємств і установ». Робочий час збільшився на 33 години на місяць, прогули без поважних причин каралися примусовими роботами за місцем служби строком до 6 місяців і утриманням 25% заробітної платні. Робітники не мали права за власним бажанням звільнитися з підприємства, а самовільне його залишення каралося тюремним ув'язненням строком від 2 до 4 місяців. Реалізація цього указу мала характер «*кампанії*». Всі 26 дільниць народних судів Чернівецької області були завалені справами, відкритими за цим указом. У листопаді 1940 р. вони розглянули 445 таких справ із загального числа 1968, а в грудні — 454 з 1840²². Широке застосування указу призвело до загострення морально-психологічної обстановки у трудових колективах. Адміністрація намагалася за його допомогою звести рахунки з працівниками; засуджені озлоблювались на нову владу, що не додавало їй авторитету.

Значна увага приділялась аграрному сектору — провідній галузі економіки Буковини. Перетворення у сільському господарстві вирішували одночасно 2 завдання — ліквідацію поміщицького, церковного та куркульського землеволодіння і об'єднання одноосібників у колективні господарства. Всі, хто заважав реалізації цієї політики, не хотів віддавати землю і вступати до колгоспів, підлягали ізоляції та знищенню. Так, поміщик **Опря Михайло Георгійович** із с. Маморниця за те, що мав 170 га землі та експлуатував найману робочу силу, 12 лютого 1941 р. за вироком Чернівецького обласного суду був розстріляний²³. Така ж доля спіткала і **Черкез-Шнеєр Віру Михайлівну** з Хотинщини²⁴. Всього в області нараховувалось 3229 поміщицьких та куркульських господарств. До 1 вересня 1940 р. розподілили 99,6% поміщицької землі, а до 20 листопада ліквідували все церковне землеволодіння²⁵.

Однак багато землі ще залишалось у власності заможних («*куркульських*») селянських родин. У зв'язку з напруженою передвоєнною обстановкою їх висіляли на підставі постанов опертрійки УНКГБ Чернівецької області. Так, до Актюбінської області вислали «*куркульську*» родину **Бойчук Євдокії Василівни** з Дихтинця, яка володіла 24 га землі. Спочатку був заарештований глава сім'ї — **Бойчук Іван Васильович**, колишній примар села, а за ним — дружина і 6 дітей 1926–1938 рр. народження, наймолодшою була дворічна Василина. Всі вони, крім дочки Параски, протягом 1941–1946 рр. померли на засланні від голоду²⁶.

Партійні органи поставили під свій жорсткий контроль усі сфери суспільного життя Буковини, в тому числі й ідеологію та культуру. Тут же почав діяти старий радянський сценарій — знищувалось усе чуже, «шкідливе» і насаджувалось нове, «комуністичне». До 1940 р. на Буковині видавалось 15 газет і 4 журнали загальним тиражем 25–30 тис. примірників²⁷. Всі вони були

закриті. Особливо переслідувалась українська газета «Час», яку вважали «націоналістичною». Замість цих газет були засновані нові, офіційні — «Радянська Буковина», «Комсомолец Буковини» та «Адеверул большевик» *²⁸ та ін., які мали стати рупорами нової влади. Час від часу на засіданнях бюро обкому КП(б)У слухались інформації «Про вилучення шкідливої літератури», після яких списки такої літератури передавалися облітом до бібліотек та книго-торгівельної мережі й вилучалися²⁹.

Надзвичайно наполегливо насаджувалася повсюдно радянська символіка, організовувалося вивчення комуністичної ідеології. Жоден виступ і публікація не обходилася без згадки імені «великого вождя», наведення цитат з його виступів і творів. У цьому служінні «*батькові всіх народів*» окремі представники каральних органів доходили до абсурду. Так, до 5 років виправно-трудових таборів і 2 років поразки в правах був засуджений головний бухгалтер Краснольського деревообробного комбінату **Попов Олексій Сергійович** за те, що будучи в нетверезому стані, випадково розбив скло на портреті Сталіна, що висів у їдальні комбінату³⁰. Всілякі прояви інакодумства оголошувалися антирадянською агітацією і суворо карались. 9 червня 1941 р. Чернівецький облсуд засудив **Муху Василя Тодоровича** з с. Череш за «*контрреволюційну*» агітацію проти радянської влади до розстрілу і 22 червня 1941 р. цей вирок було виконано³¹.

«Українізація» області, яка розпочалася одразу ж після її приєднання, мала суперечливий характер і йшла одночасно з процесом русифікації. Українська мова була введена як обов'язкова в освітніх, культурних та державних закладах, але ті кадрові зміни, які сталися на Буковині, не могли сприяти її поширенню і закріпленню. Адже більшість обласних і районних керівників, нової інтелігенції, спеціалістів, викладачів були російськомовними. Вивчати українську мову вони не мали ні бажання, ні часу. Діловодство майже повсюди велося російською мовою. Щоб зробити кар'єру, треба було добре її знати.

Партійно-державне керівництво СРСР всі національні процеси в країні тримало під жорстким контролем. Політичних переслідувань зазнали всі національно-культурні товариства, національна преса. У Чернівцях був закритий Український народний дім. Багато активістів національних товариств були засуджені. Так, в 1940 р. викрили організацію з 10 громадян польської національності, яких звинуватили у шпигунстві на користь Румунії. Двох з них — **Ковальського Яна Петровича** та **Хацинського-Збігнєва Романа Тадеушовича** 21 квітня 1941 р. розстріляли, інших засудили до різних строків ув'язнення у виправно-трудовах таборах НКВД³². Але, як з'ясувалося пізніше, ця польська організація була створена восени 1939 р. у Чернівцях для допомоги полякам, які втікали від німецької окупації до Франції, де формувався польський легіон. Члени організації надавали матеріальну допомогу втікачам і організували їх переправу через кордон. Ніяких доказів шпигунської діяльності проти СРСР в справі не було, тому всіх неспра-

* Більшовицька правда.

ведливо засуджених 3 березня 1993 р. Чернівецька обласна прокуратура реабілітувала.

Двічі — у 1940 і 1948 рр. був засуджений як керівник сіоністської організації «Ухуд» та міського комітету по збиранню сіоністських фондів **Фельдман Моїсей Давидович** з Хотина, адвокат, людина високої культури та інтелекту³³.

Не було обійдено увагою новою владою і церкву: Буковинську митрополію ліквідували, її Чернівецьку резиденцію перетворили на музей, церковні землі націоналізували, священників обклали надмірно високими податками, а декого заарештували і вислали у віддалені райони СРСР.

У зв'язку з тим, що репресії проводилися форсованими темпами, у масових масштабах, організованих активних форм опору репресіям в області не було. Переважали пасивні форми опору — намагання виїхати легальним або нелегальним способом за кордон, сховатися від переслідувань. Багато етнічних румунів, наприклад, подавали заяви до виконкомів з проханням дозволити їм виїзд до Румунії для возз'єднання з сім'ями або як службовцям румунської армії чи державних установ. Перші декілька місяців після приєднання, такі заяви приймали і задовольняли, а згодом ця робота була загальмована, хоча залишилося ще понад 1000 заяв³⁴. Місцеві органи не знали, що робити з цими людьми. 2 лютого 1941 р. до Чернівців надійшла вказівка наркома внутрішніх справ СРСР **Л.П.Берії**, якою він дозволяв виїзд особам, родичі яких дійсно проживали за кордоном за умови, що на них немає компромату³⁵. На 6 червня 1941 р. в області ще проживало 926 сімей (1971 особа), родичі яких мешкали в Румунії³⁶.

Ініційований спосіб виїзду був пов'язаний з роботою німецької репатріаційної комісії, яка займалась евакуацією з області громадян німецької національності. Всього було евакуйовано 44577 осіб³⁷. Чимало українців і румунів намагалися записатися німцями і виїхати з країни. У таким спосіб виїхало, за різними підрахунками, 2 тис. родин або 4 тис. осіб — в основному представників буковинської інтелігенції³⁸.

Ті буковинці, на яких існував «компрогат» і яким було відмовлено у від'їзді, рятуючись від майбутніх переслідувань, вдавалися до нелегального переходу кордону. З 1940 по 6 червня 1941 р. вдалося втекти за кордон 1192 сім'ям чисельністю 3302 особи³⁹. У доповідній записці начальника УНКВД по Чернівецькій області капітана держбезпеки **О.М.Мартинова** на ім'я секретаря Чернівецького обкому КП(б)У **І.С.Грушецького** повідомлялося, що 28 січня 1941 р. був організований груповий перехід через кордон жителів сіл Гарячий Урбан, Гарячий Монастир, Бояни, Остриця, Магала. На відстані 3-х км до кордону вони були перехлопені кавалерійським загоном прикордонної застави та оперативними працівниками УНКВД. При проведенні цієї «операції» було вбито 12 осіб, затримано 53 і лише 2 пощастило перейти кордон⁴⁰.

1 квітня 1941 р. близько 2 тис. селян Глибочького району з хрестами і хоругвами прибули в м. Глибоку, де вимагали від органів радянської влади прийняти від них заяви на виїзд до Румунії, погрожуючи в разі відмови самовільно перейти кордон. На кордоні цю групу людей після застосування зброї вдалося

зупинити⁴¹. 24 особи були застрелено, в селах проведено масові арешти. Так, 7 жителів с. Верхні Петрівці за участь у цій акції були заарештовані і вислані в Севураллаг Свердловської області, де 6 з них померли від виснаження⁴².

Єдиною силою, що була спроможна завдати активного опору тоталітарному режиму, була ОУН, яка на той час діяла в глибокому підпіллі. За її членами каральні органи полювали особливо ретельно. 4 листопада 1940 р. був заарештований крайовий провідник ОУН **Кулишів Віктор Тодорович**, студент 3-го курсу юрфаку і секретар Чернівецького університету. 11 листопада 1941 р. його без суду розстріляли, як «ворога народу в період військових дій на території України»⁴³. У березні–травні 1941 р. УНКГБ по Чернівецькій області викрило і ліквідувало декілька груп членів ОУН в Заставнівському районі, які нараховували близько 80 осіб⁴⁴.

Після часткової чистки буковинського суспільства від «класово-ворожих» та «соціально-небезпечних елементів» перед каральними органами було поставлене нове масштабне завдання — вивезти за межі області всіх неблагонадійних. Депортації проходили в 2 етапи — перший відбувся 23 травня, другий — 13 червня 1941 р. У травні вивозилися в основному так звані «зрадники Батьківщини», яких було засуджено Особливою нарадою при НКВД СРСР. До цієї категорії належали ті, хто бажав виїхати за кордон чи робив спроби перейти кордон нелегально. Основна маса депортованих була з Садгирського, Чернівецького, Глибочього, Герцаївського та Сторожинецького районів. Депортації підлягала 181 родина, з числом дорослих 306 осіб і неповнолітніх — 210⁴⁵. В 36 вагонах вони направлялися до Комі АРСР, Красноярського краю та Кіровської області.

За планом ця «операція» мала початись 23 травня 1941 р. о 4 годині 30 хвилин і закінчитись о 10.00. У проведенні акції взяли участь 724 оперпрацівника та партійно-радянські активісти. Згідно з «Пам'яткою по виселенню членів сімей зрадників Батьківщини», група оперпрацівників разом з представниками місцевих органів влади заходила в дім «зрадника Батьківщини» і оголошувала всім членам родини рішення Особливої наради. Після цього пропонувалося зібрати речі — не більше 500 кг на одну родину⁴⁶. До кожного району були призначені відповідальні за проведення операції, які не пізніше 21 травня мали виїхати на місце. Вони склали оперативні плани, в яких передбачалася мобілізація необхідної кількості гужового транспорту, оперативного і рядового складу УНКВД, партійно-комсомольського і радянського активу. Виселенці з Садгирського та Глибочього районів, яких вантажили у вагони на станціях Садагура та Терблече, переправлялися у Чернівці на малу станцію, де їх розподіляли по вагонах відповідно з місцем призначення.

Травнева депортація стала репетицією для масштабнішої — червневої. 8 червня 1941 р. об'єднане засідання бюро обкому КП(б)У та обвликонкому ухвалило постанову «Питання проведення (13.06.41 р.) виселення у віддалені місцевості Радянського Союзу сімей зрадників Батьківщини, помічників, фабрикантів, активних діячів контрреволюційних партій, крупних торговців

та інших контрреволюційних та кримінальних елементів по Чернівецькій області». Зазначалось, що обком КП(б)У та облвиконком надають питанням виселення з області контрреволюційних елементів великого значення і тому вимагають від секретарів райкомів і міськомів КП(б)У та голів виконкомів взяти під свій особистий контроль підготовки і проведення виселення⁴⁷.

Для забезпечення проведення виселення, крім оперативного складу НКГБ, було виділено 3 тис. комуністів і комсомольців та 121 представник місцевого активу⁴⁸, проведено інструктивні наради партактиву, мобілізовано 269 автомашин, 2803 підводи та необхідна кількість залізничних вагонів. В результаті червневої акції було виселено 2279 сімей (7720 осіб). З них за визначенням органів НКГБ 2340 осіб — активні члени контрреволюційних партій та їхні близькі родичі, 2766 — члени сімей зрадників Батьківщини, 1518 — колишні поміщики, фабриканти, торговці, чиновники та члени їх сімей, решта — колишні поліцейські, офіцери румунської, польської та білої армій і члени їх сімей⁴⁹.

За спогадами вчителя с. Купка **Плевана В.Р.**, уранці 13 червня 1941 р. представник сільської ради та кілька військових обходили будинки, давали 30 хв. на збори і під конвоєм, як злочинців, відправляли людей на станцію. Самому старшому було 80 років, найменшому — кілька місяців. Багато беззаконь чинили представники місцевої влади. За платню деякі сім'ї викреслювались зі списків і замість них забирали інших. З 92 осіб, виселених з цього села, протягом 4-х років 40 померли в Казахстані⁵⁰.

Депортації підлягали також ті, хто порушував паспортний режим, всі соціально-небезпечні та підозрілі особи. Коли заходили в якусь хату, заарештовували всіх, навіть тих, хто жодного відношення до сімей господарів не мав. Так, одна з працівниць по найму була депортована разом з родиною господаря, у якого вона ночувала⁵¹. 5 осіб із сім'ї **Митрика Захара Тодоровича** із с. Красноільськ були вислані до Актюбінської області без будь-якої причини⁵².

У зв'язку з тим, що строк проведення операції двічі змінювався — з 11 на 12, а потім на 13 червня, 54 сім'ї, довідавшись про намічену операцію, втекли і сховалися, але вже до 18 червня 37 з них були знайдені⁵³. Таким чином, ця «чистка» області за кілька днів до війни була ґрунтовною і всебічною. Тому ми не можемо погодитися з твердженням дослідника Є.Тирчинського, що в 1941 р. висилались тільки заможні єврейські родини⁵⁴ — адже висилались представники всіх націй та соціальних груп, які проживали на території області. Ніякого опору цій акції населення не чинило. Під час її проведення стався лише один випадок збройного опору — був убитий оперпрацівник Київського УНКГБ **Давиденко**. Вбивство у с. Банилів Вашковецького району скоїв оунівець-нелегал **Колотило**, що ховався на квартирі члена «антирадянської» партії **Котовчинського**, якого **Давиденко** прийшов заарештовувати⁵⁵.

Каральні органи пильно стежили за реакцією населення на цю акцію. На зібраннях виступали спеціально підібрані і добре проінструктовані «активісти», які в своїх промовах схвалювали висилку «буржуїв» і «куркулів», представляли цю акцію втіленням волі всього народу, заявляючи, що «вони давно чека-

ли моменту розрахуватися зі своїми гнобителями»⁵⁶. Одночасно органи НКВД-НКГБ ретельно відстежували і «нещадно викорчувували» прояви «наклепницької пропаганди контрреволюційних елементів». Так, була зафіксована заява **Зонда Якова** з с. Петрівці Глибоцького району про те, що «...народ прагнув до комунізму, зараз минуло близько року, як існує Раоянська влада. За цей час совети багатьох арештували і вислали, тепер народ не хоче комуністів»⁵⁷.

Над жителями області важкою хмарою нависли жах та невпевненість. Люди шукали порятунку у будь-який спосіб. За ці дні було подано 210 заяв про вступ до існуючих колгоспів та створено 73 ініціативні групи для створення нових колгоспів, до яких надійшло 1442 заяви бажуючих об'єднатися в колективні господарства⁵⁸. В інформації секретаря обкому КП(б)У **І.С.Грушецького** підсумки виселення оцінювалися так: «Проведені заходи по очищенню області від ворожих антирадянських елементів укріпили наші позиції на селі, підняли продуктивність праці на підприємствах області, а також морально-політичні настрої бідняцько-середняцьких прошарків селянства, викликали серед них тягу до колгоспів і подачу заяв до колгоспів, які організуються»⁵⁹.

Долі буковинців і бесарабців, репресованих у 1940–1941 рр., здебільшого трагічні. Їх перебування на засланні або у виправно-трудовах таборах припали на роки воєнного лихоліття. До в'язнів ставилися за законами воєнного часу. Життя багатьох обірвали розстріли у в'язницях перших днів війни. Країна жила під гаслом «*Все для фронту, все для перемоги*», тому їжі й одягу для «*ворогів народу*» не вистачало. Так, 18 березня 1942 р. у Богословському виправно-трудовому таборі Свердловської області помер **Гривул Петро Тодорович**, засуджений у Чернівцях⁶⁰. 11 жовтня 1943 р. в Караганді обірвалося життя **Олійника Никифора Феодосійовича** з Хотина⁶¹. Туберкульоз легенів і авітаміноз стали причиною смерті 1 липня 1942 р. у Севураллазі **Ніколаєвича Герасима Миколайовича** з Верхніх Петрівців Сторожинецького району⁶².

В останні місяці перед нападом Німеччини на СРСР в області почалася мобілізація чоловіків до Червоної Армії. В травні 1941 р. на військовому обліку перебувало 27212 осіб⁶³. Але далеко не всіх збиралися відправляти до армії. І не тільки за висновками медичної комісії. Була ще одна важлива причина — «*вивчення призовників за соціальною ознакою*» та з політико-моральних міркувань. На 10 червня 1941 р. таке «*вивчення*» пройшли 21633 особи. 6187 синів поміщиків, «*куркулів*», торговців, офіцерів румунської армії, румунських державних службовців, членів «*буржуазних партій*», репресованих, таких, що мають зв'язки із закордоном, планувалося відправити не в армію, а в робочі батальйони⁶⁴, однак здійснити це не встигли.

Тим, хто з перших днів був направлений у діючу армію, довелося пережити немало. Їм, як вихідцям з недавно приєднаних до СРСР областей, командування не довіряло, за ними постійно стежили, кожне їхнє слово фіксувалося. Будь-який схвальний відгук про румунську армію чи життя при румунській владі сприймалися як «*антирадянська фашистська агітація*». Саме за таку провину були засуджені до 5 років виправно-трудовах таборів **Кебич Ва-**

силь Андрійович з Оршівців, червоноармієць гарматної батареї 91-го кавалерійського полку 17-ї кавалерійської дивізії⁶⁵, до 10 років — **Бронштейн Ісаак Рувимович** із Сокирян, червоноармієць військової частини 1125⁶⁶, а червоноармієць 96-ї стрілецької дивізії 18-ї армії **Вилушак Петро Іванович** з Чорнівки 9 вересня 1941 р. був розстріляний перед строем⁶⁷.

Згідно з Директивою наркомату оборони від 20 липня 1941 р., у серпні — жовтні буковинців, як «*сумнівних*» людей та «*зрадників*»⁶⁸, призваних із західних областей, зняли з фронту і передали на роботу в промисловість, у так звану «*трудоармію*», де чимало з них загинуло від важкої праці, голоду і холоду, або ж були заарештовані і засуджені у багатьох випадках до вищої міри.

На другий день війни, 23 червня 1941 р. з Москви від заступника наркома внутрішніх справ НКВД СРСР комдива **В.В.Чернишова** на ім'я наркома внутрішніх справ УРСР старшого майора держбезпеки **В.Т.Сергієнка** надійшла телеграма про негайну евакуацію в'язнів з тюрем НКГБ та НКВД західних областей УРСР. 2385 ув'язнених у тюрмах Чернівецької області евакуювали в Нижню Туру Свердловської області та Соль-Ілецьк Оренбурзької області⁶⁹. 222 особи, засуджені за ст. 54 до вищої міри покарання, були розстріляні⁷⁰.

Таким чином, за попередніми підрахунками, в 1940–1941 рр. на території Північної Буковини та Хотинщини було незаконно репресовано з політичних мотивів близько 11 тис. осіб, з яких понад 1400 розстріляні, загинули у тюрмах, таборах та на спецпоселенні. Репресії та масові депортації населення мали жахливі наслідки для краю. Важке матеріальне становище, залякування та невпевненість у майбутньому призвели до погіршення основних демографічних показників області. Значних змін зазнав соціальний склад населення — знищувались поміщики, підприємці, заможні селяни, була ліквідована й економічна база існування цих суспільних прошарків — приватна власність на землю і засоби виробництва. Іншою стала і національна структура населення Буковини. Зменшилась чисельність основних національних груп. Велика кількість українців була або вислана з області, або виїхала за орнабором, німці були репатрійовані, багато румунів та євреїв емігрували за кордон або ж були депортовані. Водночас збільшилася кількість росіян і представників інших національностей СРСР за рахунок мігрантів.

Буковина перетворилась на територію, де переслідувалися всі інші ідеологічні, політичні, національні та релігійні групи і партії, крім комуністичної, де громадян жорстоко карали за будь-який критичний вислів про радянську владу, вождів партії, колгоспний лад тощо. Тому для населення, яке сприйняло приєднання Північної Буковини і Хотинщини до УРСР та СРСР в цілому схвально, в червні 1941 р. вже були характерні зовсім інші настрої. Цим частково пояснюються факти масових розправ над радянськими активістами в перші дні після відступу Червоної Армії, а також влаштування урочистих зустрічей румунським військам у багатьох населених пунктах. У масових репресіях 1940–1941 рр. треба шукати й коріння росту національно-визвольної боротьби цих і наступних років.

Примітки

- ¹ Державний архів Чернівецької області (далі — ДАЧО). — Ф. 615. — Оп. 1. — Спр. 17. — Арк. 17, 18.
- ² Там само. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 118–155. — Арк. 14.
- ³ Там само. — Спр. 14. — Арк. 14–15.
- ⁴ Державний архів Служби безпеки України (далі — ДА СБУ) Чернівці. — Спр. 4995.
- ⁵ Там само. — Спр. П–7568.
- ⁶ Там само. — Спр. П–6991.
- ⁷ Там само. — Спр. П–5239.
- ⁸ Там само. — Спр. П–5499.
- ⁹ Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. — К., 1994. — Т. 1. — С. 120.
- ¹⁰ ДАЧО. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 139. — Арк. 1.
- ¹¹ Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. — Т. 1. — С. 127.
- ¹² ДА СБУ, Чернівці. — Спр. П–6163.
- ¹³ Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. — Т. 1. — С. 124.
- ¹⁴ ДАЧО. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 139. — Арк. 9.
- ¹⁵ Там само. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 51. — Арк. 8.
- ¹⁶ Там само. — Ф. 615. — Оп. 1. — Спр. 18. — Арк. 5–6.
- ¹⁷ Радянська Буковина 1940–1945. Документи і матеріали. — К., 1967. — С. 54, 128.
- ¹⁸ ДАЧО. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 10. — Арк. 64.
- ¹⁹ Там само.
- ²⁰ Там само. — Ф. Р–3. — Оп. 1. — Спр. 36. — Арк. 39.
- ²¹ Там само. — Спр. 29. — Арк. 25.
- ²² Там само. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 159. — Арк. 5–6.
- ²³ ДА СБУ, Чернівці. — Спр. П–5989.
- ²⁴ Там само. — Спр. П–5849.
- ²⁵ Радянська Буковина. 1940–1945. — С. 53.
- ²⁶ Державний архів Міністерства внутрішніх справ України (далі — ДА МВС України), Чернівці. — Спр. ФО 2288.
- ²⁷ ДАЧО. — Ф. 615. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 4.
- ²⁸ Буковина: Історичний нарис. — Чернівці, 1998. — С. 257.
- ²⁹ ДАЧО. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 85. — Арк. 6.
- ³⁰ ДА СБУ, Чернівці. — Спр. П–7496. — Арк. 13.
- ³¹ Там само. — Спр. П–6947.
- ³² Там само. — Спр. П–6879.
- ³³ Там само. — Спр. П–6944.
- ³⁴ ДАЧО. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 133. — Арк. 2–3.
- ³⁵ Там само.
- ³⁶ Там само. — Спр. 118. — Арк. 13.
- ³⁷ Там само. — Спр. 49. — Арк. 25.
- ³⁸ Turczynski E. Geschichte der Bukovina in der Neuzeit. — Wisbaden, 1993. — S. 233; Квітковський Д., Бриндзан Т., Жуковський А. Буковина: її минуле і сучасне. — Париж–Філадельфія–Дейтрот: Зелена Буковина, 1956. — С. 399.
- ³⁹ ДАЧО. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 13.
- ⁴⁰ Там само. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 138–139. — Арк. 5–6.
- ⁴¹ ДА СБУ, Чернівці. — Спр. П–7500. — Арк. 13.

- ⁴² Там само.
- ⁴³ Там само. — Спр. П-4421.
- ⁴⁴ Там само. — Спр. П-3252, П-3284, П-3237.
- ⁴⁵ ДАЧО. — Ф. 1. — Оп. 8. — Спр. 11а. — Арк. 18-19.
- ⁴⁶ Там само. — Арк. 23.
- ⁴⁷ Там само. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 138. — Арк. 4.
- ⁴⁸ Там само. — Арк. 5.
- ⁴⁹ Там само. — Спр. 118, 155. — Арк. 12.
- ⁵⁰ Архів обласної редакції книги «Реабілітовані історією». — Спр. 6. — Арк. 14.
- ⁵¹ ДА МВС України, Чернівці. — Спр. ФО-382.
- ⁵² Там само. — Спр. Р-244.
- ⁵³ ДАЧО. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 7.
- ⁵⁴ Turczynski E. Geschichte der Bukovina in der Neuzeit. — S. 234.
- ⁵⁵ ДАЧО. — Ф. 1. — Оп. 1. — Спр. 118. — Арк. 10.
- ⁵⁶ Там само. — Арк. 8.
- ⁵⁷ Там само. — Арк. 9.
- ⁵⁸ Там само. — Арк. 11.
- ⁵⁹ Там само.
- ⁶⁰ ДА СБУ, Чернівці. — Спр. П-7357.
- ⁶¹ Там само. — Спр. П-7841.
- ⁶² Там само. — Спр. П-7500.
- ⁶³ ДАЧО. — Ф. 1. — Оп. 8. — Спр. 32. — Арк. 23.
- ⁶⁴ Там само. — Арк. 24.
- ⁶⁵ ДА СБУ, Чернівці. — Спр. П-6554.
- ⁶⁶ Там само. — Спр. П-6612.
- ⁶⁷ Там само. — Спр. П-6557.
- ⁶⁸ Директива НКО СРСР військовим радам фронтів, армій, округів, начальникам політ-органів, військовим комісарам дивізій і полків про завдання військових комісарів і політпрацівників в умовах наступу німецько-фашистських військ // Український історичний журнал. — 1990. — № 5. — С. 100.
- ⁶⁹ Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. — Т. 2. — С. 224, 269.
- ⁷⁰ Кулаковський П. Розстріляні на початку війни // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 1994. — № 1. — С. 191.